

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ ОСТАННЬОГО КОШОВОГО ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО В ІСТОРИЧНІЙ ПОЕМІ В.СЕВЕРИНЮКА “УКРАЇНА КОЗАЦЬКА”

Ласкава Ю. В.

Запорізький національний університет

y.v.laskava@gmail.com

Ключові слова:

історична поема, образ, факт, інтерпретація, реконструкція, доба.

У статті проаналізовано специфіку моделювання образу Петра Калнишевського в історичній поемі В. Северинюка “Україна козацька”. Це дає змогу розширити та доповнити коло досліджень у розрізі доби про постать Петра Калнишевського як останнього кошового Запорозької Січі, його побут, риси характеру, управлінські якості, систематизувати історичні факти та художнє обрамлення поеми й відтворити цілісний образ П. Калнишевського.

Історична минувшина українського народу повсякчас була темою для створення художніх текстів. В історичних творах різних родів і жанрів письменники намагалися достеменно відтворити минуле, об’єктивно охарактеризувати події, дотримуючись історичної правди. Завдяки цьому література має змогу впливати на формування національної думки, бо є скарбницею людської пам’яті, індикатором прояву світоглядних процесів. Особливу ланку в ній займала історична проза, а саме – історичні поеми.

У царині дослідження специфіки створення історичної поеми варто виділити Віталія Шевченка, який у своїй докторській дисертації “Українська історична поема ХІХ – початку ХХ ст. Концепція історизму, жанрова специфіка, шляхи розвитку” проаналізував основні суспільні та художньо-естетичні мотиви, умови розвитку, поетапні варіації та найзагальніші закономірності процесу еволюції, збагачення і оновлення жанрових видозмін українських історичних поем П. Морачевського, Є. Гребінки, Я. Кухаренка, М. Шашкевича, П. Куліша, А. Могильницького, Т. Шевченка, Д. Мордовця, В. Масляка, С. Руданського, Є. Згарського, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, М. Чернявського, Я. Щоголева, Олени Пчілки, І. Франка, Лесі Українки, М. Старицького, М. Вороного. А також у процесі синтезу жанру поеми: “по-новому розкрив її зв’язки з історичною пам’яттю, національною свідомістю, визвольним рухом і державотворчими устремліннями українського народу” [1, с. 260].

За літературознавчою енциклопедією Ю. Коваліва, на початку свого становлення історична поема мала ознаки первісного синкретизму ліро-епічних пісень, у яких посилювалася епічна домінанта, тісно пов’язана з міфами. Еволюція поеми простежується від класичної оповіді через описовий, дидактичний, історичний різновиди до героїчного опису власне історичної поеми та набувала вигляду великих, середніх й малих форм [3, с. 232].

У 2017 році на теренах сучасного українського літературного процесу з’явилася історична поема “Україна козацька”, автором якої є кандидат

історичних наук, доктор політичних наук, професор Валентин Северинюк. Композиційно поема складається із “Зачину”, чотирьох частин: “Роздоріжжя, Січ, Пробудження, Сагайдачний”, “Передгрозя, Хмельницький, Переяслав”, “Руїна, Мазепа, Полтава, Конституція”, “Зашморг, Колії, Калнишевський, Перекотиполе” та епілогу “Нащадки”.

Об’єктом нашого дослідження є розділ “Калнишевський” четвертої частини поеми “Зашморг, Колії, Калнишевський, Перекотиполе”. За допомогою історичної правди та правди художньої автор намагається не лише заповнити білі плями в змалюванні постаті П. Калнишевського істориками, а відтворити повний життєвий шлях отамана:

А ще була у нього
нелегка дорога
від козацького “підмайстра”
(джури молодого)
до посади осавула,
а затим – суддівства;
та нарешті – отаманства! [4, с. 405].

Слід відзначити, що у тексті простежується нагромадження приміток, які сміливо можна назвати “історичними довідками”. За допомогою ретроспекції письменник відтворює ключові події історії, які передували отаманству П. Калнишевського – руйнація Січі в травні 1709 р., період співпраці гетьмана П. Орлика та кошового отамана К. Гордієнка в м. Бендери при укладанні Конституції 1710 р., смерть Петра І, створення у березні 1734 р. Нової Січі, царювання Анни Іоанівни та Катерини ІІ, знищення останньої Січі та заслання козаків. Про всі ці історичні події ми дізнаємось за допомогою приміток, які автор ретельно деталізував протягом усього тексту поеми. Саме за допомогою приміток письменник знайомить реципієнта з фактами відтвореної доби, допомагає досягнути цілісної картини досліджуваної епохи.

В. Северинюк вводить у канву поеми образ Запорозької Січі – осередка свободи та незалежності козаків, що стала запорукою її політичної автономії:

Ще первісного трималась

Січ демократизму,

Що на ті часи хилився

В бік анахронізму [4, с. 393].

Не оминув своєю увагою автор й побут козаків, які на Січі займались скотарством, рибальством, млинарством, маслоробством, бондарством, доглядали пасіки та винокурні. Акцентував також на землеробстві, а саме – вирощуванні кавуна, тютюну, дині та гречки. Художнього обрамлення набула історія про бараболю, яка “пізніше вславить Україну дерунами” [4, с. 401]. У січовому передмісті були розташовані базари, на яких можна було придбати алкогольні напої, заморські фрукти, прянощі, одяг, зброю, прикраси та ін. І все це стало можливим за сприяння П. Калнишевського, який, утвердившись на уряді кошового отамана, розпочав роботу, спрямовану на зміцнення господарства Запорозької Січі:

Козаки не бідували

та вдоволено казали:

Як був кошовий Лантух,

то не було хліба й для мух,

а як став кошовим Калниш,

то з'явилися й паляниця і книш [4, с. 403].

Належну увагу кошовий отаман звертав на розвиток духовності й культури. За його кошти було збудовано Троїцький та Покровський храми. Зображення такого “будівника храму”, який тримає в руках зменшену модель споруди, розміщували в церковних приміщеннях або на передньому плані витвору мистецтва. Також, не зважаючи на наказ П. Рум'янцева, П. Калнишевський не дозволив поставити запорозьких ієромонахів у залежність від російських оберсвятенників діючої армії, чим здобув глибоку пошану не тільки козаків, а й селян. Займаючись благодійністю, завжди жертвував гроші “на церкву”. А у 1760 р., коли ще був кошовим суддею, подарував церкві рідного села Євангеліє в срібній оправі довжиною понад пів метра.

Історично відомо, що П. Калнишевський був обраний кошовим отаманом двічі: у 1762 р. та 1765 р. Саме завдяки його турботам у дикому степу будувались села, хутори-зимівники, що стали пристанком для кріпаків та визволених козаків з турецького та татарського, ногайського та буджацького полону. З його легкої руки почали з'являтися переселенці з Нової Сербії, Польщі та Буджаку. Невимушену колонізацію отаман використав для захисту й укріплення запорозьких територій, збудувавши хутори-зимівники на кордоні. Недарма автор називає Петра не просто отаманом, а “батьком Калнишевським”. Адже для козаків отаман не просто посада, а стиль життя:

Отаман – той, кому на раді

Січа присягнула,

І його присягу Війську

В вірності почувла [4, с. 393].

Письменник звертає увагу читача на таланти отамана як блискучого військового та мудрого стратега. П. Калнишевський здобув схильність невдоволеної його очільництвом царської влади під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Саме тоді козаки прийшли на допомогу російській армії й тримали оборону не тільки на суші, а й у морі. За військові заслуги у 80-му віці отримав звання генерал-лейтенанта:

Він “одобрен” був “по чину”

в воїнських талантах;

заслужив медаль московську –

золоту, “в брильянтах” [4, с. 406].

За “власним бажанням” до козацького куреня були прийняті такі відомі російські політичні діячі, як М. Голіцин, М. Кутузов та П. Прозоровський. А генерал-фельдмаршал Г. Потьмкін вступив до лав козацтва під козацьким прізвиськом Грицько Нечеса через те, що носив перуку з великими буклями. Та не вічними виявилися відносини з Російською імперією:

Так “браталися”, неначе

друзі нерозлучні,

“легковажні малороси”

й “москалі бундючні”.

Поки йшла війна із турком...

А коли скінчилась,

то і “дружба непорушна”

казна-де поділась [4, с. 407-408].

Завершивши війну укладенням Кучук-Кайнарджийського мирного договору, російська імператриця одразу ж вирішила скористатися таким розкладом і ліквідувати Січ, оточивши її своїм військом. 3 серпня 1775 року Катерина II видала “Маніфест” з поясненням причин ліквідації Січі. Валентин Северинюк у поемі здійснив авторський віршований переказ цього документа із збереженням його основного змісту та автентичних мовних зворотів. Головна думка “Маніфесту” виражена в наступних рядках:

Сим к всеобщему известью

объявить желаем,

что отныне и навечно

Сечь МЫ упраздняем [4, с. 413].

Після облоги Січі розпочалась війна не на життя, а на смерть. П. Калнишевський вирішив здати укріплення через те, що сили були нерівні, до того ж від бійні страждало мирне населення. Після припинення вогню кошового отамана було відправлено на заслання в каземати Соловецького монастиря:

В темній келії осліплий,

зігнутий дугою,

двадцять п'ять – не днів, а років!

міццю січовою

дивував приморських чайок

та Москву імперську [4, с. 425].

У поемі яскраво виражені позасюжетні фольклорні елементи. На сторінках поеми письменник відтворює елементи народних історичних пісень (“Про руйнацію Запорозької Січі”, “Дарувала Катерина”), народної думи про запорозьке козацтво. Для підсилення образу народної мудрості В. Северинюк уводить в текст прислів'я: “чуже поле туга оре, сльози проливає”; “наче й той самий козак, та ось тільки чуб не так”; “узяли її завидки на чужі пожитки”; “у сусіда, що криниця, то смачніша в ній водиця”. Напружений сюжет поеми стимулював появу фольклорних образів смерті “істи глину”, “у Адама кози випасати” задля цілісного розкриття ідеї боротьби та звільнення від кайданів імперської влади.

Автор поеми з повагою та захопленням змальовує постать останнього кошового отамана, наділяючи його непереборним духом волі, жагою до справедливості та лідерськими якостями. З упевненістю ставиться до вироку імператриці Катерини II та дивується загартованості людини, яка 25 років вела аскетичний спосіб життя:

Як ти вижив, Калнишевський,

У тяжкій неволі?

Сам-один, як в домовині, –

і не збожеволів [4, с. 425].

Петра Калнишевського було визволено за указом царя Олександра I, але через погіршення стану здоров'я попросив у тюремного начальства дозволу дочекатися на Соловках своєї смерті. Помер останній кошовий отаман восени 1803 р. і був похований перед Преображенським собором Соловецького кремля:

Nota bene! Сам отаман

Не просив “прощення”,

Не “розкався”, не зрікся

Гордого імення –

Запорожець! [4, с. 426-427]

Отже, В. Северинюк крізь призму фактичного матеріалу та художніх засобів відтворює образ останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського як людини з гідною політичною та громадянською позиціями, через низку душевних страждань та духовного спустошення змогла зберегти сильний характер та непереможний дух українського козака. Феноменальна людина, котра прожила на межі трьох століть і залишила після себе неосягний пласт історії для нащадків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко В. “Література й історія” – напрямок наукових досліджень. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2008. №2. С. 257–262.
2. Шевченко В. Українська історична поема XIX – початку XX століть. Концепція історизму, жанрова специфіка, шляхи розвитку : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01. Київ, 1997. 359 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / укл. Ю. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 2: М-Я. 624 с.
4. Северинюк В. Україна козацька. Київ : Ліра-К, 2017. 386 с.
5. Струкович О. Петро Калнишевський. *Історія України в особах. Козаччина*. Київ : Україна, 2000. С. 269–276.

THE INTERPRETATION OF THE IMAGE OF THE LAST KOSH'S ATAMAN OF ZAPOROZSKA SICH – PETRO KALNISHEVSKY IN HISTORICAL POEM “UKRAINA KOZATSKA” BY V. SEVERYNYUK

Laskava Yu. V.

Zaporizhzhia National University

The article is dedicated to the analysis of the image of Petro Kalnishevsky – the last Kosh's Ataman of Zaporizska Sich. Due to the specific of the genre of historical poem, “Ukraina Kozatska” by V. Severenyuk is based on reliable historical facts (reproduces the events of XVI – XVIII centuries in Ukraine and other European countries) and presenting the outstanding historical figures (G. Potemkin, M. Golitsin, M. Kutuzov, queen Anna Ioanivna and Catherine II, P. Golovaty, I. Globa and others).

The author paid special attention to the specific of the image of Zaporizska Sich, which became the center of life and activity of Cossacks. Legal and political system, military organization of Sich became the pledge of the education and formation of Cossaks' outlook, who settled on this territory.

Beside this, the various folk material was used in the poem (not just Ukrainian, but foreign one also) – proverbs, sayings, folk songs, ballads, thoughts, and also documentary materials (manifests, petitions, commands, etc.), which the author introduces finely into the scene of a historical poem. Thankfully to this, we have the chance to comprehend the whole image of the Cossak, who went down the history as a crucial person of the Cossaks era.

Key words: historical poem, image, fact, interpretation, reconstruction, era.